

Ο ρόλος της μητρικής γλώσσας των αλλοδαπών μαθητών στην εκπαίδευσή τους.

Παπαδοπούλου Ελένη

Περίληψη

Στην πλειοψηφία των εκπαιδευτικών συστημάτων, τόσο σε Ευρωπαϊκό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, η μητρική γλώσσα των αλλοδαπών μαθητών είναι απύσχα. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια μία σειρά ερευνών έρχεται να τονίσει τη σημασία της παρουσίας της μέσα στο σχολικό πρόγραμμα καθώς φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά την ένταξη αυτών των μαθητών και τις σχολικές τους επιδόσεις. Η εργασία αυτή επικεντρώνεται στα αποτελέσματα αυτών των ερευνών και μελετάει περιπτώσεις σχολείων στη Γαλλία και στην Ελλάδα, όπου εφαρμόστηκαν τμήματα διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας των αλλοδαπών μαθητών.

Summary

In the majority of the educational systems, in European as well as in international level, immigrant students' mother tongue is absent. However a series of recent research has underlined the importance of its presence in the curriculum as it appears that it has a great impact on the integration of these students and their school results. This paper focuses on the results of this research and studies cases in France and in Greece where schools organised classes for teaching immigrant pupils' mother tongue.

1.Εισαγωγή

Η εκπαίδευση στη σύγχρονη εποχή βρίσκεται μπροστά σε νέες προκλήσεις, οι οποίες απαιτούν μία νέα παιδαγωγική προσέγγιση. Η παρουσία μαθητών που προέρχονται από άλλες χώρες, με διαφορετική γλώσσα και κουλτούρα μετατρέπει τις σχολικές μονάδες σε χώρους συνάντησης πολιτισμών. Η έως τώρα μονογλωσσική και μονοδιάστατη εκπαιδευτική πολιτική δεν φαίνεται να λειτουργεί προς όφελος των αλλοδαπών μαθητών, των οποίων το γλωσσικό και πολιτιστικό υπόβαθρο απαξιώνεται. Στην πλειοψηφία των εκπαιδευτικών συστημάτων, τόσο σε Ευρωπαϊκό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, η μητρική γλώσσα των αλλοδαπών μαθητών είναι απύσχα. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια μία σειρά ερευνών έρχεται να τονίσει τη σημασία της παρουσίας της μέσα στο σχολικό πρόγραμμα καθώς φαίνεται να επηρεάζει θετικά την ένταξη αυτών των μαθητών και τις σχολικές τους επιδόσεις.

2. Η παρουσία αλλοδαπών μαθητών μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα

Στο σχολείο συναντάμε δύο κατηγορίες αλλοδαπών μαθητών. Αυτούς που δεν μιλάνε καθόλου ή μιλάνε ελάχιστα τη γλώσσα του σχολείου (αλλόγλωσσοι) και αυτούς που είναι δίγλωσσοι, χειρίζονται δηλαδή αρκετά καλά και την επίσημη γλώσσα, κυρίως στον προφορικό λόγο.

Το πιο σημαντικό πρόβλημα των παιδιών αυτών είναι η εκμάθηση της γλώσσας

της χώρας υποδοχής και κυρίως της ακαδημαϊκής σχολικής γλώσσας από την οποία εξαρτάται η σχολική τους επίδοση. Η David-Chnane (2008:31) αναφέρει τρεις κατηγορίες γλωσσικών αναγκών αυτών των παιδιών, οι οποίες πρέπει να καλυφθούν σε λίγο χρόνο προκειμένου οι μαθητές αυτοί να ενταχθούν σε κανονικές τάξεις.

- Η ανάγκη να μάθουν να χρησιμοποιούν τη γλώσσα μέσα και έξω από το σχολείο για να επικοινωνήσουν.
- Η ανάγκη να μάθουν τη γλώσσα του σχολείου για να αποκτήσουν γνώσεις.
- Η ανάγκη να μάθουν την κοινωνικοπολιτισμική διάσταση της γλώσσας, ώστε να κατανοήσουν την κουλτούρα της χώρας όπου βρίσκονται και να μπορέσουν να δημιουργήσουν γέφυρες ανάμεσα στις δύο κουλτούρες, αυτή της χώρας καταγωγής τους και αυτή της χώρας υποδοχής.

Αυτό που θα μπορούσαμε να πούμε λοιπόν για τους αντίστοιχους μαθητές των ελληνικών σχολείων είναι πως τα παιδιά αυτά έχουν να μάθουν τόσο την ελληνική γλώσσα όσο και το περιεχόμενο των σχολικών μαθημάτων που είναι στα ελληνικά, δεύτερη γλώσσα αυτών των μαθητών, να μάθουν δηλαδή ΤΑ ελληνικά και να μάθουν ΣΤΑ ελληνικά. Το υλικό ωστόσο και οι μέθοδοι διδασκαλίας των εκπαιδευτικών προορίζεται για μαθητές που έχουν τα ελληνικά μητρική γλώσσα και όχι για μαθητές που βρίσκονται στη διαδικασία εκμάθησής της, γεγονός που δυσχεραίνει την πρόοδο τους (Σκούρτου, Βρατσάλης, Γκόβαρης, 2004: 71).

Ποιά είναι όμως η θέση της μητρικής γλώσσας των παιδιών αυτών μέσα σε όλη αυτή την επίπονη διαδικασία; Οι Μπερελής, Σιασιάκος και Λαζακίδου (2007:31-36) αναφέρουν για αυτό το θέμα πως μέσα στην προσπάθεια τους να μάθουν μία γλώσσα που ουσιαστικά τους επιβάλλεται και μπροστά στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, η μητρική τους γλώσσα τείνει να θεωρηθεί από αυτούς τους ίδιους μαθητές ως ένα εμπόδιο για την ενσωμάτωσή τους, ως κατώτερη της ελληνικής γλώσσας, ως ένα βάρος το οποίο πρέπει να αποβάλλουν. Παρατηρείται λοιπόν συχνά το φαινόμενο, συνειδητά ή ασυνειδητά, οι μαθητές αυτοί να έχουν την τάση να αποκοπούν από τις ρίζες τους, να σταματάνε να μιλάνε τη γλώσσα τους, να μην αναφέρουν την καταγωγή τους, γιατί ντρέπονται για αυτή. «*Η παραίτηση από τη μητρική τους γλώσσα βιώνεται συχνά ως το αντίτιμο που πρέπει να πληρώσουν για να πετύχουν στο σχολείο...*» (Puren, 2004:438). Το γεγονός αυτό αναπόφευκτα οδηγεί σε κρίση ταυτότητας και σε αρνητικά συναισθήματα και αντιδράσεις, όπως σύνδρομο κατωτερότητας, άρνηση, εσωστρέφεια, επιθετικότητα, τα οποία συχνά εκδηλώνονται στο χώρο του σχολείου.

Οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί επίσης δεν φαίνεται να συνυπολογίζουν τη μητρική γλώσσα των μαθητών και το πολιτιστικό τους υπόβαθρο κατά τη σχολική διαδικασία για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και την απόκτηση γνώσεων, παρά το ενδιαφέρον που δείχνουν για την πρόοδο αυτών των παιδιών. Επίσης δεν αισθάνονται επαρκώς εκπαιδευμένοι για τη διαχείριση της γλωσσικής πολυμορφίας και πολυπολιτισμικότητας μέσα στην τάξη και για το λόγο αυτό θεωρούν πως πρέπει να έχουν περισσότερη επιμόρφωση πάνω σε αυτό το θέμα (Σκούρτου, 2005).

Η πλειοψηφία, για να μην πούμε το σύνολο, των εκπαιδευτικών συστημάτων προσφέρει στους μαθητές αυτούς τάξεις υποδοχής, όπου μετά από εντατικά μαθήματα στην επίσημη γλώσσα, θεωρούνται έτοιμοι να ενταχθούν στις κανονικές τάξεις. Ακολουθείται δηλαδή ως επί το πλείστον μία μονογλωσσική πολιτική, όπου η μητρική γλώσσα αντικαθίσταται από την επίσημη γλώσσα.

3. Η συμβολή της μητρικής γλώσσας των μαθητών στην εκμάθηση της δεύτερης γλώσσας.

Πλήθος ερευνών από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα έχει ασχοληθεί με το θέμα της διγλωσσίας. Οι αρχικά αρνητικοί ισχυρισμοί περί διανοητικού μειονεκτήματος των δίγλωσσων ατόμων έχουν δώσει τη θέση τους σε πορίσματα ερευνών, σύμφωνα με τα οποία η ανάπτυξη του γλωσσικού ρεπερτορίου των ατόμων σε δύο γλώσσες αποτελεί γνωστικό πλεονέκτημα. Ήδη από τη δεκαετία του 1950 η UNESCO αναφέρθηκε στη θετική επίδραση της μητρικής γλώσσας και κουλτούρας των αλλοδαπών μαθητών στην προσαρμογή τους στο νέο τους σχολικό περιβάλλον (Castellotti, 2008:257).

Ο Cummins (2001) βασισμένος σε έρευνες του καθώς και σε αυτές των Baker (2000), και Skutnabb-Kangas (2000) καταλήγει στο συμπέρασμα πως το επίπεδο γνώσης της μητρικής γλώσσας είναι δείκτης για το επίπεδο ανάπτυξης της δεύτερης γλώσσας. Οι μαθητές που ξεκινάνε το σχολείο με καλή γνώση της μητρικής τους γλώσσας αναπτύσσουν περισσότερες ικανότητες, κυρίως στο γραπτό λόγο, στη δεύτερη γλώσσα. Σύμφωνα με τον Cummins (2001 :135-138) και την αρχή της αλληλεξάρτησης των γλωσσών, που έχει διατυπώσει, υπάρχει μεταφορά δεξιοτήτων, εννοιών και γνώσεων από τη μία γλώσσα στην άλλη. Όταν τα παιδιά μαθαίνουν μία γλώσσα δεν μαθαίνουν μόνο ένα λειτουργικό σύστημα. Αναπτύσσουν επίσης δεξιότητες και γνωστικές λειτουργίες στο χειρισμό της γλώσσας, οι οποίες είναι χρήσιμες και όταν καλούνται να μάθουν και να χρησιμοποιήσουν τη δεύτερη τους γλώσσα. Για παράδειγμα εάν ένας αλλοδαπός μαθητής γνωρίζει πώς να γράφει μία έκθεση δεν χρειάζεται να το ξαναμάθει στα ελληνικά. Αυτό που χρειάζεται να μάθει είναι το νέο γλωσσικό κώδικα, την ελληνική γλώσσα, όπου θα εφαρμόσει τη δεξιότητα που ήδη έχει από τη μητρική του γλώσσα.

Ο Cummins (2001) επίσης αναφέρει πως η διγλωσσία επηρεάζει θετικά τη γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών. Ο χειρισμός δύο γλωσσών συνδέεται με την ευελιξία, την ευφράδεια, τη δημιουργικότητα. Οι μικροί μαθητές που μαθαίνουν δύο γλώσσες αποκτάνε εμπειρία στη διαχείριση δύο γλωσσικών συστημάτων, επεξεργάζονται πληροφορίες σε δύο γλώσσες, κάνουν περισσότερους γλωσσικούς συνδυασμούς και αυτό τους δίνει μία μεγαλύτερη ευελιξία στον τρόπο σκέψης. Ο ίδιος προτείνει τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας των μαθητών μέσα στο σχολείο καθώς, όπως ισχυρίζεται, αυτό όχι μόνο δεν εμποδίζει την εκμάθηση της δεύτερης γλώσσας, αλλά αντιθέτως ο εμπλουτισμός του γλωσσικού ρεπερτορίου του μαθητή επηρεάζει θετικά τις σχολικές επιδόσεις.

Την άποψη αυτή επιβεβαιώνουν πλήθος ερευνητών καθώς και εκπαιδευτικοί, οι οποίοι οργάνωσαν τμήματα διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας των μαθητών τους. Ο Νικολάου (2000:168) παραθέτει τα πορίσματα των Skutnabb-Kangas/Toukomaa (1976) από έρευνες που έκαναν σε Φινλανδούς μαθητές που είχαν μεταναστεύσει στη Σουηδία. Οι Φινλανδοί μαθητές που είχαν μπει στο Σουηδικό σχολείο σε μεγαλύτερη ηλικία παρουσίαζαν υψηλότερες επιδόσεις από αυτούς που πρωτοξεκινούσαν. Ως αιτία αναφέρθηκε ο υψηλότερος βαθμός γνώσης της μητρικής τους γλώσσας καθώς και οι γνώσεις στο χειρισμό του γραπτού λόγου που είχαν ήδη αποκτήσει σε αυτήν.

Η David-Chnane (2008:56) αναφέρεται επίσης στη σχέση ανάμεσα στις σχολικές επιδόσεις στη χώρα καταγωγής των παιδιών μεταναστών και σε αυτές της χώρας υποδοχής. «Οι «καλοί» μαθητές συνεχίζουν να προοδεύουν, ενώ όσοι είχαν δυσκολίες «σκοντάφτουν» πάνω στο εμπόδιο γλώσσα, το οποίο προστίθεται σε όλα τα προηγούμενα».

Στον ελληνικό χώρο την άποψη αυτή επιβεβαιώνουν και οι Πρωτονοταρίου και Χαραβιτσιδής (2006 :24-33) αναφερόμενοι στην εμπειρία τους από τη διοργάνωση τμημάτων για τη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας στους αλβανούς και στους άραβες μαθητές καθώς και μίας σειράς διαπολιτισμικών δράσεων, που υλοποιήθηκαν στο 132^ο Δημοτικό Αθήνας. Οι εκπαιδευτικοί του σχολείου μπροστά στο μεγάλο αριθμό αλλόγλωσσων μαθητών δεν έμειναν με σταυρωμένα τα χέρια, αλλά ανέπτυξαν πρωτοβουλίες, όπου συμμετείχε όλη η σχολική κοινότητα. Τα συμπεράσματα που αντλήθηκαν από τις δράσεις αυτές ήταν πως οι αλλοδαποί μαθητές παρουσίασαν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, ελευθερία στη σκέψη και στην έκφραση, μεγαλύτερο ενδιαφέρον για μάθηση. Οι σχολικές τους επιδόσεις βελτιώθηκαν, ενώ συγχρόνως ενισχύθηκε ο αλληλοσεβασμός και η αλληλεγγύη ανάμεσα στους μαθητές. Υπήρξε επίσης καλύτερη συνεργασία με τους γονείς. Όσο για τους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν σε αυτές η εμπειρία που απέκμισαν οδήγησε σε μία αλλαγή παιδαγωγικής προσέγγισης αυτών των παιδιών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η οργάνωση δίγλωσσων τάξεων για όλους τους μαθητές ενός Δημοτικού σχολείου στο Παρίσι, όπου διδάσκονται 5 ώρες την εβδομάδα αραβικά, καθώς και μαθηματικά, ιστορία, γεωγραφία, γυμναστική στην αραβική γλώσσα. Ο διευθυντής του σχολείου αναφέρεται στη συμβολή τους στην ανάπτυξη γνωστικών μηχανισμών που διευκολύνουν την εκμάθηση άλλων γλωσσών και επηρεάζουν θετικά την πρόοδο των μαθητών. Αξιολογήσεις αυτού του προγράμματος που έγιναν από Γάλλους επιθεωρητές υπογράμμισαν πως «οι μαθητές αυτοί που διδάσκονται πέντε ώρες/εβδομάδα λιγότερο Γαλλικά από τους συμμαθητές τους, έχουν καλύτερα αποτελέσματα, όχι μόνο σε τομείς όπως τα μαθηματικά, αλλά επίσης τα Γαλλικά και το ποσοστό επιτυχίας των δίγλωσσων τάξεων είναι κατά 15% μεγαλύτερο από αυτό των παραδοσιακών τάξεων» (Castellotti, 2008:262-3).

Το 2005 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ανακοινώνει πως οι αλλοδαποί μαθητές έχουν δικαίωμα στη δημόσια εκπαίδευση, όπου θα διδάσκονται τόσο τη γλώσσα της χώρας υποδοχής όσο και αυτή της χώρας καταγωγής τους, ώστε η ενσωμάτωσή τους να μη γίνεται με αντίτιμο την απομάκρυνση από τις ρίζες τους. Ακόμη και αν πρόκειται για παιδιά μεταναστών δεύτερης και τρίτης γενιάς πρέπει να τους επιτρέπεται η πρόσβαση στη γλώσσα και τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής τους. Επισημώς λοιπόν η Ευρωπαϊκή Ένωση υιοθετεί μία νέα γλωσσική πολιτική που οδηγεί στη γλωσσική πολυμορφία και τη δίγλωσση εκπαίδευση.

4. Συμπεράσματα

Μπροστά σε ένα πρόσφατο φαινόμενο για τα ελληνικά δεδομένα, αυτό της διαρκούς αυξανόμενης εισροής μεταναστών, η ελληνική κοινωνία και η ελληνική Πολιτεία στέκονται αμήχανες. Το εκπαιδευτικό σύστημα εμφανίζεται αδύναμο να διαχειριστεί αποτελεσματικά την παρουσία αλλόγλωσσων μαθητών και αρνείται να δώσει μία θέση στη γλώσσα τους και στον πολιτισμό τους μέσα στο σχολείο. Ο φόβος για την απώλεια της εθνικής ταυτότητας, για την αλλοίωση της εθνικής κουλτούρας, για τις πιθανές διεκδικήσεις που αυτές οι μειονότητες ίσως εκφράσουν αν αποκτήσουν γλωσσική και πολιτιστική οντότητα μέσα στη χώρα φιλοξενίας κάνει το σχολείο κατά κάποιον τρόπο «εχθρικό» προς αυτά τα παιδιά. Το γλωσσικό και πολιτισμικό κεφάλαιο τους αγνοείται

κατά τη σχολική διαδικασία, ενώ θα μπορούσε να αξιοποιηθεί προς όφελος όχι μόνο των ίδιων, αλλά όλης της σχολικής κοινότητας. Παρά τα θετικά αποτελέσματα των ερευνών σχετικά με την ενίσχυση της διγλωσσίας των μαθητών δύσκολα βρίσκονται εκπαιδευτικοί που εργάζονται προς αυτήν την κατεύθυνση και ακόμη πιο δύσκολα η Πολιτεία δέχεται τη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας μέσα στο σχολείο.

Εάν στη Γαλλία η πρωτοβουλία του Δημοτικού σχολείου στο Παρίσι να διδάξει μαθήματα στα αραβικά στους μαθητές του έτυχε θερμής υποδοχής και προσέλκυσε το ενδιαφέρον των επίσημων αρχών να μελετήσουν και να αξιολογήσουν αυτήν την προσπάθεια, στην Ελλάδα δεν συνέβη το ίδιο με το 132^ο Δημοτικό της Αθήνας. Οι δραστηριότητες που υλοποιούσε δεν σταμάτησαν μόνο απότομα, αλλά οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν εθελοντικά στην όλη διαδικασία διώχθηκαν ποινικά. Η σύγκριση των αντιδράσεων σε επίσημο επίπεδο οδηγεί σε αξιοπερίεργες διαπιστώσεις. Από τη μία πλευρά η Γαλλία, όπου η γλωσσική κυριαρχία της Γαλλικής στο σχολείο είναι αδιαπραγμάτευτη εδώ και δεκαετίες, αποδέχεται οργανωμένα μαθήματα στα αραβικά, ενώ επίσημες εκθέσεις αναφέρονται στη θετική τους συμβολή στην πρόοδο των μαθητών. Από την άλλη πλευρά η Ελλάδα καταδικάζει κάθε ανάλογη ενέργεια για τα παιδιά των μεταναστών που δέχεται, όταν τα ελληνόπουλα – παιδιά μεταναστών στο εξωτερικό λαμβάνουν ελληνική εκπαίδευση στις ξένες χώρες, όπου ζουν.

Στην πραγματικότητα η ένταξη της γλώσσας και της κουλτούρας των παιδιών οικονομικών κυρίως μεταναστών δεν είναι εύκολο θέμα σε κανένα εκπαιδευτικό σύστημα. Οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές, οι γονείς καλούνται να ξεπεράσουν στερεότυπα και η Πολιτεία τους φόβους της. Ωστόσο ο μεγάλος αριθμός σχολικής αποτυχίας των παιδιών αυτών με ότι αυτό συνεπάγεται μας καλεί να αναλάβουμε τις ευθύνες μας, μας καλεί να βρούμε τρόπους να κρατήσουμε αυτά τα παιδιά στο σχολείο και να τους παρέχουμε την εκπαίδευση που θα τους κάνει σωστούς και υπεύθυνους πολίτες.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Μπερελής, Π., Σιασιάκος, Κ., Λαζακίδου, Γ.(2007) *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση και Αξιοποίηση της μέσω των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας*, Αθήνα, Ελληνοεκδοτική
- Νικολάου, Γ. (2000) *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο Δημοτικό σχολείο: από την «ομοιογένεια» στην πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Σκούρτου, Ε. (2005) “Οι Εκπαιδευτικοί και οι Δίγλωσσοι Μαθητές τους”, στο: Βρατσάλης, Κ. (επιμλ.) *Διδακτική Εμπειρία και Παιδαγωγική Θεωρία*, Αθήνα, Νήσος
- Πρωτονοταρίου, Στ και Χαραβιτσίδης, Π. (2006) Για ένα σχολείο που σέβεται τη «διαφορετικότητα»: Θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις, *Εκπαιδευτική κοινότητα*, τ. 78, σελ. 24-33.
- Σκούρτου, Ε., Βρατσάλης, Κ., Γκόβαρης, Χ. (2004) *Μετανάστευση στην Ελλάδα και Εκπαίδευση: Αποτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης-προκλήσεις και προοπτικές βελτίωσης. Πρόγραμμα 5. Εμπειρογνωμοσύνη*.

Ξενόγλωσση

- Castellotti, V. (2008) “L’ecole française et les langues des enfants: quelle mobilisation de parcours plurilingues et pluriculturels?”, dans Chiss, J.-L. (dir), *Immigration, Ecole et didactique du français*, Paris, Didier
- Cummins, J. (2001) *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μία κοινωνία της ετερότητας*. (Σ. Αργύρη, Μτφρ.) Αθήνα: Gutenberg.
- David-Chnane, F. (2008) « Scolarisation des nouveaux arrivants en France: Orientations officielles et dispositifs didactiques », dans Chiss, J. –L. (dir.), *Immigration, Ecole et didactique du français*, Paris, Didier
- Puren, L. (2004) *L’ecole française face à l’enfant alloglotte. Contribution à une étude des politiques linguistiques éducatives mises en œuvre à l’égard des minorités linguistiques scolarisées dans le système éducatif français du XIX siècle à nos jours*, Thèse de doctorat en didactologie des langues et des cultures, université Paris 3 Sorbonne Nouvelle.

Ιστοσελίδες

- Αποτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης-προκλήσεις και προοπτικές βελτίωσης. Πρόγραμμα 5. Εμπειρογνωμοσύνη. <http://www.rhodes.aegean.gr/ptde/personel/skourtou/documents.asp> (προσπελάστηκε 25/04/09)
- Cummins, J. Bilingual Children’s Mother Tongue: Why Is It Important for Education?, *SPROGFORUM*, No 19, p.15-20. <http://inet.dpb.dpu.dk/infodok/spogforum/frspr19/Cummins.pdf> (προσπελάστηκε 05/03/2009)
- Intgration des immigrants en Europe grβce à des écoles et un enseignement plurilingue http://www.europarl.europa.eu/comparl/cult/newsletter/2005_special_en.pdf (προσπελάστηκε στις 10/03/2005)